

УДК 94 (930) «1991/2023»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.6.242>

Юлія Запороженко*

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ З ІСТОРІЇ «РУСИНСЬКОГО» СЕПАРАТИЗМУ: 1991–2023 рр.

Анотація: На основі систематизації історіографічних видань досліджено науковий доробок вітчизняних істориків і представників інших гуманітарних наук з історії «русинського» руху на Західній Україні періоду незалежності. За допомогою монографій, енциклопедичних видань і наукових статей вдалося розкрити, якого тлумачення терміну «русин» дотримуються автори, з'ясувати рівень загрози «неорусинства» для української державності, дослідити ступінь вивченості теми у дискурсі соціогуманітаристики.

Підкреслено важливість і доречність історіографічного поділу праць за хронологічним і проблемно-методологічним принципом, що супроводжується дослідженням проблеми у трансдисциплінарному вимірі. Останній, зокрема, допомагає дослідити висвітлення політичних практик, спрямованих на поширення регіоналізму в Західному регіоні країни.

Ключові слова: Західна Україна, історіографія, неорусинство, регіоналізм, русин, русинський рух, сепаратизм

Війна Росії проти України посилила інтерес науковців гуманітаріїв до аналізу ретроспективи сепаратизму на Донеччині та Луганщині та іредентизму в Криму¹, однак, й досі у дискурсі історичної науки відкритим залишається історіографічне осмислення політики полярної регіоналізації в незалежній Україні, зокрема, в її західній частині. Основний масив фундаментальних синтез зосереджується, власне, в полі досліджень політологів, соціологів, філологів, які порушують й питання історико-методологічного характеру, однак не несуть суто історичного забарвлення, бо кожен автор наукові висновки обґрунтовує в царині власного дослідження.

Визначаючи основні групи праць з історії «русинського» автономізму, слід підкреслити, що серед істориків, які внесли значний вклад у дослідження поставленої проблеми – С. Віднянський, В. Головка, М. Зан, Я. Ісасвич, О. Майборода, І. Поп, а також представники інших соціогуманітарних наук – С. Адамович, Л. Белей, О. Мишанич, Н. Мушинка, М. Панчук та ін.

Проблема базується на сучасній методології *глобальної історії*, що допомагає з'ясувати, у чому полягає поліфункціональність явища регіоналізм в глобальній системі міжнародних відносин; *регіоналістиці історичній*, яка сприяє тлумаченню проблеми у внутрішньодержавному вимірі (Я. Верменич, наприклад, підкреслює, що регіоналізм може

* Запороженко Юлія Василівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1303-0693>; e-mail: yulyabar@ukr.net

¹ Запороженко Ю.В. Історіографічний вимір хронотопу сепаратизму в незалежній Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 116–122.

виступати як регулятор збалансованості регіональних інтересів, або, навпаки, може відбивати сепаратистські інтереси)² та крос-дисциплінарності.

Зокрема, за рахунок застосування принципу науковості, системності, історизму, об'єктивності, критичного аналізу історіографії, праці науковців можна поділити на: 1. комплексні дослідження з історії русинів, етимології терміну «русин», «неорусинство»; 2. доробок, який зосереджує увагу на етно-національних проблемах, а також аспектах ідентифікації; 3. тематичні студії, що аналізують мовно-політичні причини сепаратизму тощо. Отже, *актуальність* проблеми беззаперечна, адже, враховуючи сучасні військові події, сепаратизм на Сході та Півдні країни, незначний інтерес істориків на вітчизняному рівні до регіоналізму на Заході країни ще з середини 1990-х рр., постає необхідність реконцептуалізації історіографічних традицій, в чому й полягає *мета* даної статті.

Загальновідомо, що прояви «русинського» руху були помітні ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Однак в той час про нього радше писалося в місцевих та центральних ЗМІ, але рідше проблема виносилася в наукову площину. Історик В. Головка акцентує увагу на двох регіональних сепаратистських проблемах після здобуття країною незалежності – Закарпаття та Крим. Науковець зазначав, що три види сепаратизму, з якими українська влада зіштовхнулася у 1990-х рр. на Закарпатті, мали прояв: 1. регіональних еліт (подібний до інших українських областей); 2. русинський (спирався на підтримку Росії) та 3. угорський (з політичною підтримкою Угорщини)³. З 1993 р. «політичне русинство», яке було серйозним проявом загрози для Закарпаття, перейшло на нелегальне становище й не призвело до дестабілізації регіону⁴.

В історичному співтоваристві походження терміну «русин» відтворено в роботах енциклопедичного характеру, зокрема таких істориків, як Я. Ісаєвич⁵ та І. Поп⁶, які однозначно русинів ідентифікують з українцями, у той час як канадський дослідник П.Р. Магочі відносить останніх до бездержавних народів⁷. На нашу думку, подібні синтети П.Р. Магочі не є безпідставними, адже несуть відбиток «ідеологічного дискурсу» й потребують тлумачення автором, оскільки подібні дії виступають антиукраїнськими в дихотомії поглядів вітчизняних науковців, отже активізують сучасну наукову думку в полі досліджень національної державності, проблем суверенітету, що фундаментально має підсилюватися історіографічно-методологічною платформомою в академічному середовищі.

² Верменич Я.В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Відповідальний редактор В.А. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 335.

³ Головка В.В. Регіональна політика у першій половині 1990-х рр. // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.19.4>

⁴ Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990-2019) / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. С. 41-42.

⁵ Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.

⁶ Поп Иван. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., гюльск., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Падяк. Ужгород: Изд-во Б. Падяка, 2001. 431 с.

⁷ Магочій П.Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / Павло Роберт Магочій / Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2006. 120 с.

На останньому зосереджує увагу й історик С. Віднянський, досліджуючи історію русинського питання. У розрізі вивчення етимології назви «русин», науковець доводить, що не лише так звані русини Західної України, але всі українці мають право називатися русинами. Хронотоп проблеми представлено автором й у її відображенні у Західноєвропейському науковому середовищі та в США. Істориком аналізуються події кінця 1980-х рр. та початкового етапу здобуття Україною незалежності й звертається увага на питання подвійної ідентифікації представників т.зв. русинського руху та небажання в політичному середовищі консолідованого об'єднання українського соціуму через русинські закиди та вимоги відокремленості (звичайно, не без впливу ззовні з боку сусідніх держав). Насамкінець, дослідник підкреслив, що подібні явища гострого прояву т.зв. русинського сепаратизму можуть бути загрозою територіальній цілісності країни та суверенітету держави й рекомендував протистояти даному політичному рухові русинів завдяки науковій та культурно-просвітницькій діяльності, а також зміцненню України в усіх її цивілізаційних вимірах розвитку⁸.

З початком міленіуму, фундаментальний аналіз активізації «русинства» у незалежній Україні представив С. Адамович, висвітливши основні етапи розвитку політичного «русинства» крізь призму історичного аналізу, звернувши увагу на сепаратистські прояви у Закарпатті в 1990-х рр. й спробі створення автономії та паралельно висвітлюючи дії української влади, спрямовані на стабілізацію життя в країні⁹.

Ексклюзивістський та інклюзивістський підходи в інтерпретації русинської проблематики у межах наукового дискурсу екстрапольовані у праці М. Зана, який, з одного боку, відроджує питання, що, за його твердженнями, попередньо не зазнали розширення джерелознавчого та методико-інструментального поля наукових студій. З іншого ж боку, праця науковця в більшій мірі підсилена переважанням політичного трактування проблеми, що позбавляє її ретроспективного забарвлення. Автор здійснив історіографічний аналіз доробку політологів та істориків, відкриваючи нові дані про русинський громадський рух, який, за твердженнями історика «...є сегментованим за різними групами інтересів, зовнішньополітичними та геополітичними орієнтаціями»¹⁰.

Історик М. Держалюк, аналізуючи «неорусинство» незалежної України, спричинене аж ніяк не етнічно-історичною обумовленістю, доводить закономірність прагнення українців-русинів Закарпаття до української державності станом на 1991 р.¹¹ Отже, праці вищезазначених вчених заклали історіографічну традицію інтерпретації ретроспективи «русинства», однак, проблема все ще потребує методологічного підсилення крос-дисциплінарними трансферами.

⁸ Віднянський С. Доповіді та матеріали всеукраїнської наукової конференції. 20 листопада 2014 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 82-107.

⁹ Адамович С. Проблема автономії Закарпаття та політичне русинство у незалежній Україні // Людина і політика. 2004. № 4. С. 10-19.

¹⁰ Зан М.П. Політична репрезентація русинської етноідентичності на Закарпатті в українському науковому дискурсі. URL: http://politicus.od.ua/1_2020/13.pdf; Зан М.П. Історіографія проблеми русинства 90-х років ХХ ст. // Carpathica-Carpatika / ред. кол.: Е.А. Балагурі, М.М. Вегеш (відп. ред.), Д.Д. Данилюк та ін. Ужгород: УжНУ, 2001. Вип. 12: Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. С. 231-249.

¹¹ Держалюк М.С. Закарпатський край у нестримному прагненні до Української державності. URL: <https://bit.ly/3w9RAi9>

Напрями формування «русинського» регіоналізму у міждисциплінарному дискурсі відображено у працях політологів, соціологів, економістів, філологів. Приміром, у праці Н. Марчук проведено оцінку хронології політизації русинської ідентичності через дослідження внутрішніх умов у країні, причин і чинників активізації русинського питання на політичному та соціально-економічному рівні¹². О. Рафальський, звернув увагу на політичну спекуляцію з боку «русин» на ґрунті подвійної ідентифікації¹³. Про явище «політичного русинства» зазначено й у праці М. Мушинки (прояви руху в різних країнах та аналіз історіографії проблеми)¹⁴. Антиукраїнськість зазначеного проекту доводить М. Панчук, чітко ототожнюючи русинів з українцями¹⁵. Аналіз зарубіжної історіографії Центрально-Східної Європи щодо феномену «русинства» представлена у праці Н. Гички¹⁶. В. Коцур резюмував, що етнополітичні процеси в Україні за часів «помаранчевої» коаліції, не дивлячись на її проєвропейські погляди, так і не призвели до централізованого вирішення питання (2005-2010 рр. так і не прийняли Концепцію державної етнонаціональної політики), що спричинили спалах сепаратизму в подальшому на всіх фронтах¹⁷. Однак чи можна «русинський рух» назвати сепаратизмом, історик-політолог О. Майборода в інтерв'ю 2009 р. для Українського журналу підкреслив, що «...є невелика група людей, які хочуть переконати всіх русинів, що ті не є українцями, а є окремим етносом... сепаратизму немає»¹⁸. Отже, як бачимо, сучасна плеяда науковців доводить політичний контекст даної проблеми, підкреслюючи історико-етнічні особливості русинів – українців. Спільним у дослідженнях представників соціогуманітаристики є дослідження мовних, етнічних, політичних особливостей.

З початком війни Росії проти України, історичні традиції студіювання проблеми посилилися новими науковими результатами. Так, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень проаналізували історичні ризики сепаратизму серед громадських рухів Закарпаття, актуалізація яких припала на 2007 р. та дій В. Балого (колишнього Глави Секретаріату Президента України) щодо визнання національності «русин» і просування представників «русинських» осередків до політичної сили В. Балого «Єдиний центр» у 2008-2015 рр. Водночас, репрезентуючи проблему комплексно, окрім русинського питання, автори вказують й на сепаратистські прояви на Сході, – підбурювані Росією псевдопроекти «Новоросії»; Асамблею румунів Буковини у Чернівецькій області та представників окремих національних меншин у південно-західних районах Одещини

¹² Марчук Н. Політизація русинської ідентичності: внутрішні умови, причини, чинники. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/3955>

¹³ Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rafalskyi_etnopolitychna.pdf

¹⁴ Мушинка М. Політичне русинство на сучасному етапі. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Mushynka_Mykola/Politychne_rusynstvo_na_suchasnomu_etapi.pdf

¹⁵ Панчук М. Політичне русинство – антирусинський (антиукраїнський) проєкт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Panchuk_Mai/Politychne_rusynstvo_antyrusynskiy_antiukrainskyyi_proekt.pdf?

¹⁶ Гичка Н. Оцінка феномену русинства у соціально-політичному та культурному житті країн ЦСЄ. URL: <https://bit.ly/3w2eMix>

¹⁷ Коцур В.В. Етнополітичні процеси в Україні після помаранчевої революції 2005–2010 рр.: ідеї-стратегії і нереалізовані проєкти // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 134. С. 165–169.

¹⁸ Майборода О. «Нас поки рятує те, що від Закарпаття до Росії дуже велика відстань». URL: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2009_01.pdf

(російської, болгарської, гагаузької), що приймали участь у створенні незаконної «Народної Ради Бессарабії», що координувалася ззовні. В результаті проведеного дослідження науковці вкотре наголосили на необхідності побудови національної стратегії протидії сепаратизму¹⁹.

Не менш актуальним у розрізі вивчення історіографії з історії «русинства» є доробок науковців філологів. У 1990-х рр. минулого століття серед генераторів у підготовці нарисів з історії формування «русинського» руху, був О. Мишанич, який активно публікував наукові праці з історії закарпатського регіоналізму крізь призму інтерпретації історичних і політичних подій²⁰. У подальшому автор з низкою дослідників історії «русинства» та «неорусинства» досліджували питання історичних витоків регіонального сепаратизму на Західній Україні, вдаючись до виокремлення аспектів національної свідомості, етнолінгвістичних особливостей, історико-культурних і політичних ситуацій тощо²¹. Збірка репрезентує історичні витoki та політико-ідеологічну ідейність закарпатського регіонального сепаратизму. Автори безапеляційно підкреслили, що політичне «неорусинство» – контрдіскурс українства.

Питання історичних передумов т.зв. русинства та сучасний «неорусинський» сепаратизм в незалежній Україні висвітлено у виданні Л. Белея. Науковець відображає багатогранний аспект формування пропагандистської основи ще в радянські часи та історіографічної бази вже згаданого нами вище канадського вченого-совєтолога П.Р. Магочі, який у 1990 р. стояв на засадах створення неорусинських організацій. У той же час, автор звертається й до переліку плеяди науковців, що сформували в історіографічному полі доробок публікацій, який доводить небезпеку «неорусинського» руху та органічну єдність автохтонного населення історичного Закарпаття в українському етнокультурному просторі. Окрему увагу автор приділяє і технологіям творення «неорусинства» у незалежній Україні, звертаючись до впливу механізмів бізнесу та церкви на вказане явище, маніпуляцію мовними особливостями тощо²². Історіографічне значення вищезазначеного ґрунтового видання, роль русинської культури та ідентифікаційні особливості, проаналізувала дослідниця О. Фабрика-Процька²³.

Потенційні загрози збоку ворога з 2013 р. породили інтерес істориків до регіоналізму на Західних землях і спроби адаптації там т.зв. галицького сепаратизму державо-агресором станом на 2014 р., які виявилися невдалими механізмами пропаганди серед східних регіонів у плануемій «гібридній» війні. Подібні висновки окреслені істориками у дискурсі міжнаціональних відносин в країні. Науковці доводять, що вторгнення Російської Федерації, попри «фейкові» інформаційні викиди, з 2014 по 2020 рр. не спрацювали.

¹⁹ Світова гібридна війна: український фронт: монографія / За заг. Ред. В.П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. С. 260-261, 381-382.

²⁰ Мишанич О. Від карпатських русинів до закарпатських українців. Історико-культурний нарис. Ужгород, 1991. 64 с.; Мишанич О. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського сепаратизму. Київ, 1999. 48 с.

²¹ Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [Голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. К., 2013. 750 с.

²² Белей Л. «Русинський сепаратизм». Націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 392 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Belei_Liubomyr/Rusynskiy_separatyzm_natsiietvorennia_in_vitro.pdf

²³ Фабрика-Процька О.Р. Русини і русинська культура крізь призму сучасної самоідентифікації. Молодий вчений. 2018. № 8 (60), серпень. С. 32-36. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4108/4039>

Навпаки ж, в Україні активізувалися процеси формування громадянської нації не на етнічній основі, а на світоглядному принципі європейського вибору²⁴. Однак, у 2022 р. з повномасштабним вторгненням Росії в Україну, здавалося б той світоглядний принцип українців у боротьбі з ворогом в «гібридній» війні мав показати максимальні націоконсолідаційні результати, але, на деяких новоокупованих теренах, серед низки громадян був наявним регіоналізм, й деякі з них після деокупації понесли як соціальну, так і юридичну відповідальність за колабораціонізм чи сецесіонізм, а деякі – ні. Подібні випадки завжди мають бути сигналом до ретельного висвітлення проблеми на національному рівні, а історична наука має виступати провідною дослідницькою практикою в масштабі візії проблеми.

Міждисциплінарна платформа з 2014 р. теж поповнилася полівимірними дослідженнями. Про «руку Москви» та загрозу сепаратизму серед угорців на Закарпатті зазначено в монографії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. Автори, досліджуючи угорсько-українське пограниччя, акцентують увагу на проблемі етнополітичних, мовних та релігійних критеріїв самоідентифікації населення²⁵.

Про політичні амбіції Закарпаття «автономізуватися» крізь призму історичної ретроспективи, проаналізовано в монографії «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі», автори якої доводять слід місцевої комуністичної влади напередодні проголошення України незалежною. Науковці політологи звернули увагу й на угорську складову автономістських рухів; проаналізували дії центральної влади, завдяки яким вдалося запобігти змін в державному устрої²⁶.

Отже, сучасна історіографія з формування «неорусинства» зосереджує увагу переважно на проблемах етно-лінгвістичних, ідентифікаційних крізь аналіз політичних подій напередодні здобуття незалежності та протягом 1991-2023 рр. У цілому, як історики, так і представники інших гуманітарних наук зосереджуються на аналізі підбурювань ззовні та прояву дестабілізаційних процесів в регіоні, враховуючи витоки проблеми. Низка істориків, приміром, вивчають питання крізь призму ретроспективи, етимології терміну «русин»; відображають негативні наслідки радянської влади, що й призвело до дестабілізації в регіоні станом на 1991 р.; акцентують увагу й на угорському впливі на регіон. Зрештою, слабким місцем історичної науки виявився вакуум в історіографії, який утворився з середини 1990-х рр., бо в той час до історії «русинства» радше зверталися фахівці з політичних, філологічних чи економічних досліджень, що й позбавило історіографію фундаментальних академічних результатів аж до початку військових дій на Сході України.

²⁴ Міжнародні відносини в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. Західні землі: монографія / від. ред. *Іван Патер*, упоряд. *Михайло Романюк*; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 676.

²⁵ Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія / [від. ред. *І. Патер*; упоряд.: *О. Муравський, М. Романюк*]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 348 с.

²⁶ Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі: монографія / авт. кол.: *Котигоренко В.О.* (керівник, наук. ред.), *Детеренко А.М., Калакура О.Я., Кочан Н.І., Ляшенко О.О., Мазука Л.І., Николаєць Ю.О., Новородовський В.В.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2023. 640 с.

Yuliia Zaporozhchenko

National Historiography on the 'Ruthenian's' Particularism History: 1991-2023

Abstract. On the basis of a systematized historiography, there have been scrutinized national historians' and other humanitarian research fields representatives' scientific works, which had been devoted to 'Ruthenian's' movement in the Western Ukraine during the independent period. Monographs, encyclopedias, scientific papers have helped to realize which definition 'Ruthenian' had been used by the authors and understand the level of 'neuruthenians' movement's threatening for the Ukrainian statehood; the level of the topic's research in the discourse of socio-humanistic field.

There have been stressed the importance and relevancy of the historiographic division on the chronological, problem and methodological approach within a cross-disciplinary research. The last one helps to scrutinize the research of the political practice, aimed to spreading the regionalism in the Western part of Ukraine.

Reconceptualization of national historians' historiography has been made in the context of combining a methodological way of 'global history' and 'regional history' approaches, so as 'regionalism' is a notion, which is used both in a global and a regional criteria. There has been underlined, that in the Western part of Ukraine particularism was caused both Hungarian's and Russia's effects as well as the local political movements. For this research the following methods were used: a scientific, retrospective and historical. Systematicity, objectivity methods as well as critical analysis ones were also used.

The article gives coverage of the most important historians' historiographic works of the period under study. Among them there have been emphasized the works by S. Vidnyanskyi, V. Holovko, M. Zan, Ya. Isaievych, O. Maiboroda, I. Pop, who had contributed to the research of neuruthenians movement and its impact on the Ukrainian state. Other representatives of social and humanitarian sciences such as S. Adamovych, L. Beley, O. Mychanych, N. Mushynka, M. Panchuk had researched both historical and methodological part of the problem, accentuating on politicization of Ruthenian identity and anti-Ukrainian nature of the project. Common in the studies of the aforementioned authors were linguistic, ethnic and political features.

Not less relevant in the historiographical study of the Ruthenians particularism were the philological scientists' works. The authors have payed attention to the technologies of neuruthenians in independent Ukraine, referring to the influence of business and church mechanisms on the phenomenon, manipulation of linguistic issues etc. Generally, all the scientists have underlined that neuruthenians movement is a counter-discourse and animosity towards Ukrainians.

Keywords: Western Ukraine, historiography, neuruthenians movement, regionalism, Ruthenians, ruthenian's movement, particularism